

О.В. Шерякова

Чернівецький національний університет

ВІРШОВІ ФОРМИ ЯКОВА ЩОГОЛЕВА (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ 80-Х РОКІВ)

Творчість Якова Щоголева відобразила у високохудожній формі багато типових рис життя українського народу, була цінним надбанням української поезії останніх десятиріч XIX ст. Вагомий внесок належить Щоголеву в становленні української літературної, зокрема поетичної мови, він підніс її на значну височінь, використавши при цьому мовні скарби української народнописенної традиції та мову літературних джерел.

Про поезію Якова Щоголева писали П.Куліш, М.Комаров, Н.Сумцов, М.Зеров, О.Дорошкевич, П.Филипович, І.Айзеншток, О.Білецький, П.Волинський, А.Каспрук, В.Лесик, А.Погрібний та ін. Віршована спадщина поета добре проаналізована стосовно ідейно-тематичного та жанрового багатства. Чимало зроблено щодо з'ясування особливостей поетики нашого автора (тропи, поетична лексика, синтаксис, фоніка). Однак майже не дослідженим залишилося віршування поета. Маємо тільки спостереження над ритмікою поезій Я.Щоголева, які зробив В.Лесик [1, 76-88], та узагальнення М.Зерова: "Як у своїх поетичних мініатюрах Щоголів визволяється потроху від романтичних уявлень, так у ліриці він одходить поволі від народнописенної схеми. Уже в кінці "Ворскла" з'являються чотиристопові ямби в ліричних речах ("Псальма Давида", "Верцадло", "Пляц"), витісняючи коломийкову ліру та інші народні ритми. У "Слобожанщині" ця тенденція змінюється: маємо лише десяток народними розмірами написаних поезій на загальне число 102 вірші" [5, 315].

Ми проаналізували віршовані твори Якова Щоголева 80-х років і, спираючись на одержані дані, спробували заповнити існуючу прогалину стосовно метрики, ритміки, строфіки, римування, а також особливостей рими.

Метрика й ритміка

Аналіз поезій цього періоду засвідчує, що у 80-ті роки Я.Щоголів писав поетичні твори в річищі двох систем віршування: силабо-тонічної та силабічної. Перша характерна для 88% усіх творів. Частка силабічних віршів незначна, вона притаманна лише 12% його поезій.

Серед силабо-тонічних метрів превалює хорей. Ним написано 23 твори даного періоду, що становить 56% від загальної кількості поезій і 63% від силабо-тонічних текстів. Монометричні хорей представлені такими розмірами: Х3, Х4, Х6. Один раз використано Х4343.

У річищі тристопового хорея витримано 4 твори (9,7%): "Осінь" (1881), "Покій" (1881), "Родини" (1881), "В степу" (1884). В усіх цих творах акцентуація стоп засвідчує "альтернуючий" ритм. Позасхемних наголосів у віршах не виявлено, процент повнонаголошених рядків коливається від 23% до 5%. Чітко виражений альтернуючий ритм простежуємо у вірші "Осінь", де сильна І стопа, слабка ІІ:

I	II	III
78	28	100

Загальна схема акцентуації стоп у поетовому Х3 цього періоду така:

I	II	III
72	44	100

41,4% хореїчних творів поета мають розмір Х4. Вказаний розмір характерний для 17 поезій. Один із катренів Х4, узятий з поезії “Вітрові” (1881), виглядає так:

Вітре буйний, непощадний!   10100010
Маси силу ти велику: 10100010
Через степ, діброви й море   00101010
Дмеш і крутишся одвіку [1, 163].   10100010

Віршеві властиве неповне римування (АВСВ) із жіночими клаузулами, позасхемних наголосів немає, повнонаголошені рядки становлять 10% від усіх рядків твору. Акцентний малюнок твору засвідчує наявність “традиційного” ритму:

I	II	III	IV
45	100	50	100

У Х4 ми спостерігаємо два види ритму. М.Гаспаров виділяє їх так: 1) “архаїзований” (наголошуваність II стопи нижча, ніж 94%); 2) “традиційний” (наголошуваність II стопи 99,5% - 100%). Останній маємо у всіх творах даного метру, однак архаїзований вид ритму є тут рідкісним і цікавим явищем. Це “Тестамент” (1881). Схема наголошеності стоп виглядає так:

I	II	III	IV
48	91	56	100

Двовірш “Швець” (1881) також привертає увагу своєю ритмічною будовою. Акцентуація стоп має такий вигляд:

I	II	III	IV
36	94	48	100

Бачимо, що “традиційний” ритм (наголошуваність II стопи не нижча ніж 94%) перебуває на межі з “архаїзованим”.

Усереднена схема Х4 така:

I	II	III	IV
38	99	39	100

Розмір Х6ц. характерний лише для поезії “На чужині” (1883). Перша строфа твору виглядає так:

Осінь наближалась. Бліда й недвижима,   100010?100010
З неміччю у грудях, карими очима   100010?100010
Сумно ти дивилась на високі гори,   100010?000010
Ходники чинару, лаври й сикомори [1, 215]. 100010?100010

У катрені простежується чітка цезура, що в поетових творах цього періоду зустрічається рідко, наявне парне римування жіночих закінчень ААВВ, повнонаголошених рядків немає. Схема акцентуації стоп поезії свідчить про двочленну симетричну будову вірша й підтверджує тяжіння до альтернуючого ритму:

I	II	III	IV	V	VI
58	45	100	78	25	100

Класичний чотиристоппний ямб на той час був панівним в українському віршуванні. Його не проминув у своїй творчості жоден поет, починаючи з Івана Котляревського. Ним розпочав свою творчість Тарас Шевченко. Інтенсивно використовував його і Я.Щоголів. Цим метром написано 9 творів, що становить 25% усіх силабо-тонічних поезій. Процент повнонаголошених рядків – від 40 до 18,5. Середній відсоток зрушення наголосів та позасхемних наголосів не становить навіть 1,5.

У двовірші “Годинник” (1882), що віддзеркалює вплив ритму “Мцири” М.Ю.Лермонтова, засвідчено традиційний вид ритму. Форми Я4 за попередніми дослідженнями вчених А.Белого, Б.Томашевського, К.Тарановського і висновками М.Гаспарова було поділено на два види: без альтернуючого ритму, або “архаїчні” (I стопа сильніша, ніж II) та з альтернуючим ритмом, або “традиційні” (II стопа сильніша, ніж I). Наявність традиційного ритму виражає така схема:

I	II	III	IV
93	100	34	100

Для ямбічних 4-стоповиків Я.Щоголева характерна така акцентуація:

I	II	III	IV
91	99	41	100

Єдиний ямбічний п'ятистоповик представлений твором “Покинутий хутір” (1881). Процент повнонаголошених рядків у ньому не перевищує 21,4, позасхемних наголосів не помічаємо. Зрушення наголосів дає незначний відсоток – 2,3. У вірші спостерігаємо альтернуючий ритм (за М.Гаспаровим та К.Тарановським: метрично сильними (часто наголошуваними) є I, III і V стопи). Подаємо схему:

I	II	III	IV	V
93	83	100	36	100

Дактилічна будова характерна для трьох творів, що становить 8,3% від усіх силабо-тонічних поезій. Це такі вірші: “Нива”, “Келих” (обидва – 1882), “Батюшка” (1887). Вони написані Д5. Перші два твори за обсягом сягають середніх розмірів, як і більшість Щоголевих поезій (36 рядків).

Третій складається з 7-ми шестивіршів. Наведемо I строфу:

<i>Добає батюшка з церкви й кахика;?</i>	└○○└○○└○○└○○└○○
<i>Каже він: служба б воно й невелика,</i>	└○○ └○○└○○└○○└○○
<i>Але ж мороз – таки дуже діймає;?</i>	└○○└○○ └○○└○○└○○
<i>Бо по церквах у нас ґрубок немає...</i>	└○○└○○ └○○└○○└○○
<i>В городі ґрубки, - та те не про всіх!?</i>	└○○└○○ └○○└○○└○○
<i>Господи, ремства прости мені ґріх!</i> [1, 264].	└○○└○○ └○○└○○└○○

Цезура змінна. В одному рядку VII строфи засвідчено єдину атонацію в III стопі. Позасхемних наголосів немає.

Народно-пісенну силабіку поет імітує у 5-ти поезіях, що становить 12% від усіх творів періоду. Це чотири 14-складовики в катренному варіанті зі схемою 8,6,8,6 ("Орел", "Вербиченька" (обидва – 1881) та "Дочумакувався" (1884) і "Хортиця", 1887).

У вірші "Вербиченька" (1881) і "Дочумакувався" (1884) спостерігаємо надзвичайно послідовну тонізацію (непарні рядки мають схему Я2 з дактилічним закінченням, парні – Амф2). Наприклад:

Зелена вербиченька	○○└○○○○└○○	Я2
У полі шуміла,	○○└○○└○○	Амф2
Як я колись до милого	○○└○○└○○	Я2
Повз неї ходила [1, 154].	○○└○○└○○	Амф2

Двовірш "На могилі" (1881) написаний 13 складовиком зі схемою 7+6 та ритмом чотиристопового дольника і з виразною незмінною цезурою всередині рядка. Бачимо це на прикладі:

В понеділок хлопчика люди поховали;
 Їм воно чуже було, так не сумували.
 Доле нещасливая, бідна сиротино!
Нащо вас у содом цей кидаютъ, дитино?[1, 151].

○○└○○└○○ └○○○○└○○
○○└○○└○○ └○○○○└○○
└○○○○└○○ └○○○○└○○
└○○○○└○○ └○○○○└○○

Строфіка й римування

Щодо строфіки та римування, поетичні твори окресленого періоду виглядають так: строфічні – 100%, римовані – 100%. Основний пласт строфічних творів складають монострофічні поезії – 40 творів і 97,5% від усіх текстів. Лише 2,5% припадає на різнострофічні вірші.

У зазначений період Я.Щоголів дав такі строфи: двовірш, катрен і шестивірш. Один п'ятивірш та шестивірш з'являються як "вкраплення" в структуру різнострофічної форми.

Двовірш характерний для 5-ти творів: "На могилі", "Покинутий хутір", "Сон", "Швець" (всі – 1881) і "Годинник" (1882). У них спостерігаємо такі види парного римування: АА, аа.

Серед монострофічних творів традиційно домінують катренні. У 34-х поезіях (83%) з чотирирядковими строфами десять разів використано парне римування із такими схемами: ААВВ, ААвв, аавв, ааВВ, одинадцять разів – перехресне (АВАВ, АвАв, аВаВ). Значна кількість віршів

представлена неповним римуванням – 15 (36%), де спостерігається чергування жіночих і чоловічих рим із дактилічними. У них застосовано такі схеми: а'вс'в, а'Вс'В, АВСВ, АвСв, АВс'В.

Як бачимо, римування поета різноманітне, зі складними й ускладненими формулами, з різними римами. Цікавим прикладом щодо римування є вірш „Козак” (1881), виконаний у катренному варіанті. 1-ша, 3-тя, 4-та і 5-та строфи поезії мають перехресне неповне римування АВСВ, у другій з'являється схема а'Вс'В, у шостій строфі представлено римування: АВс'В. Наведемо приклад:

<i>Ой, попович молоденький</i>	А
<i>Книжки не читає:</i>	В
<i>У шинкарки мед із чарки</i>	С
<i>Звечора кружає.</i>	В

<i>Та й вибили поповича</i>	а'
<i>Дрібними різками...</i>	В
<i>“Бодай же ви погинули,</i>	с'
<i>Препфекти з книжками!”</i>	В
<i>Іде козак на турчина,</i>	А
<i>Іде, виграває,</i>	В
<i>Матір свою великую</i>	с'
<i>Січу величає [1, 479].</i>	В

Римування ААВВсс наявне для шестивірша “Батюшка” (1887). У вірші налічуємо 21 риму, з яких 18 точні (86%), 3 – приблизні (14%), 7 – різнограматичні (33%) і 4 рими зафіксовано як дієслівні, що становлять 19% усіх рим цієї поезії.

Єдиний різнострофічний твір – “Багато мочі і краси” (1885), що поєднав у собі чотири катрени, один п'ятивірш і один шестивірш – характеризується таким римуванням: аВаВсDcDeeFFggaBaВССddCeFeF. Всього рим 14, точні становлять 86%, приблизні – 14%, дієслівні – 21% і різнограматичні – 7%.

Загальні дані щодо рим Я.Щоголева такі: 81% поетових рим – точні, 30% складають дієслівні, 20% – різнограматичні, 18,2% становлять приблизні рими і зовсім мало неточних – 0,82% від усіх співзвуч.

Найбільше точних рим фіксуємо у віршах “Козак” (1881), “Орел” (1881), “Мірошник” (1882), “Чабан” (1885), “Хортиця” (1887). Тут відсоток точних клаузул сягає 100%. У решті творів даного періоду процент вказаних рим коливається в межах від 94,4%, 90%, 89%, 83%, 77%, 67%, 65% і менше. Однакову кількість приблизних, дієслівних, та різнограматичних рим має вірш “Няня” (1882). Ця поезія “збрала” по чотири таких співзвуччя, що становлять 33% від усіх клаузул.

Значна кількість дієслівних рим – від 50% до 25% - засвідчена в таких текстах: “Козак” (1881), “Шинок” (1881), “Мірошник” (1882), “Запорожець над конем” (1884), “Чабан” (1885), “Крамар” (1887).

Приблизні та різнограматичні рими становлять майже однаковий процент (20% - різнограматичні, 18,2% - приблизні) і наявні в більшості творів аналізованого періоду. Відсутні різнограматичні клаузули у віршах “Вербиченька” та “Сон” (обидва – 1881 р.).

Стило підсумуємо одержані дані. Найвищою рівня сягає силаботоніка – 88% усіх творів. Імітація народного вірша становить 12%. У поезіях, написаних силабо-тонікою, переважають хорейні вірші (63%),

особливо багато (17 віршів) виконано чотиристопним хореем. Вони становлять 41,4% від усіх творів. Серед ямбів переважає чотиристопник. Поезії, написані цим розміром, складають 22% від усіх текстів. Із трискладових розмірів найулюбленишим у Я.Щоголева є дактиль, хоча в зазначений період він обмежився лише трьома дактилічними віршами, що становлять 8,3%. Особливо тяжів поет до чотиристопного дактиля.

У поета переважають монострофічні вірші – 97,5%. Різнострофічні становлять 2,5%. У монострофічних поезіях превалює катрен – 34 вірші і 83% від усіх текстів. Двовіршову будову мають 12% творів. Найменше написано шестивіршем – 1 поезія (2,4%). Шматки п'ятивірша в поєднанні з шестивіршем та катреном зустрічаються в одному випадку.

Неримованих віршів у Я.Щоголева немає. Превалює парне римування. Ним написано 16 творів, що становить 39% усіх текстів. Значна частка припадає на неповне римування – 36%.

Перехресне римування становить 27% від усіх творів. Більшість віршів з перехресним римуванням характеризується чергуванням чоловічих і жіночих рим, трапляються також дактилічні.

Таким було віршування Якова Щоголева 80-х років.

1. *Щоголів Я.* Поезії. – К.: Рад. письменник, 1958. – 510 с.
2. *Гаспаров М.Л.* Современный русский стих. Метрика и ритмика. - М.: Наука, 1974. – 487 с.
3. *Жирмунский В.М.* Теория стиха. – Л.: Сов. писатель. – 1975. – 664 с.
4. *Зеров М.* "Непривітаний співець" (Я.Щоголев) // Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 294-323.
5. *Каспрук А.* Яків Щоголів. Нарис життя і творчості. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 119 с.
6. *Ковалевський В.В.* Ритмічні засоби українського літературного вірша. Спроба систематики. – К.: Рад. письменник, 1960. – 235 с.
7. *Костенко Н.В.* Українське віршування ХХ століття. – К.: Либідь, 1993. – 232 с.
8. *Качуровський Ігор.* Строфіка. – К.: Либідь, 1994. – 156 с.
9. *Лесик В.В.* Із спостережень над ритмікою поезій Якова Щоголева // Питання художньої майстерності в творах українських письменників. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – С. 76-88.
10. *Ткаченко Анатолій.* Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для гуманітаріїв. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 488 с.

Summary

The article examines Jakiv Shchogolev's versification of the 80s of the XIX century in terms of metrics, rhythmic, stanzaing and rhyming.

Syllabo-tonics presents the basis of Jakiv Shchogolev's poetry of 80s (88%). Iambic and trochee dominate in syllabo-tonics verses. Syllabic texts make 12%, 14-syllable metric is preferred in syllabic poetry.

Stanza and rhyme of Shchogolev's poetic works in 80-s are as following: strophic make 100%, rhymed make 100%. The analysis demonstrates, that the author used such stanzas as a distich, a catren, a pentapody and sextastich.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2003